

VASILE OLTEAN

PRIMA ȘCOALĂ
ROMÂNEASCĂ
DIN ȘCHEII
BRAȘOVULUI

Cuprins

Cuvânt înainte	7
I Biserica Sf. Nicolae	13
II Începuturi	23
<i>Cărți de folosință școlară în epoca începuturilor</i>	41
III Școala din Șchei în epoca tiparului coresian	45
<i>Dascălii școlii în epoca coresiană</i>	53
<i>Cărți cu întrebuițare școlară în perioada coresiană</i>	69
IV Școala din Șchei în epoca umanistă și a luminilor (SEC. XVII-XVIII)	75
<i>Slujitorii școlii</i>	88
<i>Familii de cărturari</i>	108
<i>Cărți cu întrebuițare școlară în epoca umanismului și a luminilor</i>	192
V Școala din Șchei în perioada pregătirilor pentru înființarea gimnaziului românesc	201
<i>Dascălii școlii în epoca premergătoare înființării gimnaziului românesc brașovean</i>	212
<i>Manualele școlare în perioada premergătoare înființării gimnaziului românesc.</i>	268
Scurtă prezentare a complexului muzeal din Șcheii Brașovului	285
Cronica primei școli românești din Șcheii Brașovului	311
Bibliografie	313
Index de nume	325

*Școala românească din Scheii Brașovului,
zidită în anul 1495, reclădită la 1760*

I. Biserica Sf. Nicolae

Socotită pe bună dreptate catedrala românilor din Țara Bârsei, Biserica Sf. Nicolae își identifică începuturile în negura vremurilor. „*La anul de la Hristos 1292 – scriau cronicile vechi din Șcheii Brașovului, reluate de David Cepescu și Ioan Jipa – au făcut o cruce de lemn în Șchei cu șindrilă și după mulți ani, atunci în locul crucei au ridicat biserică de lemn cătră anul de la Hs. 1513, cu hramul arhiereului Nicolae, iară cătră anul 1518 de la Hs. fost-au pe aceeași vreme un preot, Petru, om vestit și îndrăznind aceasta cu mai mult oameni din Șchei s-au dus la Țara Românească la domnul Țării, adecă la Ioan Neagoe Basarab Voevod, feciorul lui Basarabă și l-au rugat să le ridice o biserică de piatră în Șchei*”.

Astfel cronicile locale, începând cu cea a protopopului Vasile (1628) și Radu Tempea II (1741), continuate de mulți alți cronicari, surprind sporadic momente de evoluție privind construirea bisericii. La un veac după prima atestare, la 15 decembrie 1399 papa Bonifaciu al IX-lea emite un edict papal prin care cere și poruncește episcopului de Strigoniu

să convertească pe „infidelii” din Șchei „*deoarece, după cum am înțeles – scria papa – au o biserică pentru folosul lor și slujirea zeilor (sic.)*”¹.

Cercetări prilejuite de lucrările de restaurare, inițiate de Direcția Monumentelor Istorice între anii 1969-1975, au confirmat existența succesivă a trei edificii de cult, începând cu veacul al XIV-lea. Cea dintâi era o biserică de lemn, la care au slujit între alții, preoții Costea Costea (+1477) și Pătru cel Bătrân (+1541). În amintirea acesteia, în veacul al XVIII-lea s-a ridicat un aghiasmatar, folosit și astăzi la Bobotează.

În veacul al XV-lea se construiește o biserică din zid ca o navă dreptunghiulară și absidă cu patru laturi, cu particularitatea unei muchii în ax, despre care cronicile spun că „*la anul 1495 s-au construit sfânta biserică și școala*”². Ori, la acea dată domn al Țării Românești era Vlad Călugărul, care în timpul refugiului său din Transilvania a găsit o bună protecție la românii din Șcheii Brașovului și ajungând pe tron îi răsplătește începându-le construcția bisericii.

În sfârșit, a treia construcție o pornește Neagoe Basarab, tot în piatră, cu un plan asemănător precedentei, cu absida poligonală, cu muchii în ax și trei contraforturi, motiv pentru care cronicile locale îi adresează meritate omagii.

Până la mijlocul veacului al XVIII-lea, biserica din lemn nu cunoaște alte modificări, ea purtând cu siguranță hramul „Uspeniei” (Adormirea Maicii Domnului) căreia i se adresa și actul de danie al familiei lui Mihai Viteazul din 1602,

1. Vasile Oltean, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 14.

2. Sterie Stinghe, *Documente privind trecutul românilor din Șchei*, vol. V. Brașov, 1902, p. 160.

oferind acestei biserici moșia Micșunești din Muntenia. În schimb biserica de piatră se bucură de aportul ctitoricesc al mai multor voievozi și boieri din Muntenia și Moldova. Lui Neagoe Basarab îi urmează Petru Cercel, care, îndemnat de inimoșii protopopi din Șchei, Iane și Mihai, „*au ridicat – ne precizează cronicarul Radu Tempea – tinda bisericii de piatră și au înfrumusețat oltariul și besereca cea veche cu toate chipurile sfinților și cu podoabe în anul 7092 (=1583)*”. „*Ce n-au isprăvit Petru Vodă – scrie cronica în continuare – Aron Vodă (al Moldovei) au isprăvit și au zugrăvit și au înălțat turnul*”. Aron mulțumea astfel pentru protecția pe care i-au oferit-o șcheienii în repetatele lui popasuri. Prin hrisovul său din anul 1595, aflat în muzeu, oferea anual bisericii „*din venitul Ocnelor Țării Moldovei*” impresionanta sumă de 12000 aspri (bani turcești ai timpului) și alți 300 „*la fieștecare popă, la 4 preoți și la 4 postulnici*”³. Respectat de toți domnii din Moldova și Muntenia, hrisovul lui Aron Vodă este întărit anual și mai ales în condițiile urcării pe tron a noului domn, moment în care „delegația” obștei din Șchei poposește la curtea domnească cerând recunoașterea „dreptului” devenit oficial. În aceste condiții biserica se completează prin adăugiri arhitectonice. La 1651 sunt definitive construcțiile paraclisului din turul bisericii cu hramul Sf. Ioan Botezătorul (unic în țara noastră), unde se obișnuia a se săvârși slujba monastică a Miezonopticii (de la miezul nopții). Acest paraclis îmbracă turnul central pe trei laturi cu trei încăperi sprijinite pe zidurile pridvorului. În 1692 are loc zidirea a nouă contraforturi. Cele patru turnulețe din jurul turnului mare conferă posibilitatea să înțelegem că

3. Arhiva muzeului, fond Documente, doc. 1. / 1595.

este simbolul de „jux gladis”, dreptul paloșului, dreptul de judecată, pe care îl aveau doar cetățile din Transilvania și acest adevăr este confirmat de relațiile pe care Biserica le avea, prin slujitorii săi, atât cu autoritățile Brașovului și ale cetății, cât și cu domni de peste munți.

O nouă modificare arhitectonică se produce la 1733 „*iulie 9 zile, luni, la 7 ceasuri* – ne precizează cronica amintită – *s-au pus temeliiile paraclisului, care s-au făcut pentru treaba ispovedaniei, întru hramul Blagoveștenilor Precestei, care s-au făcut prin îndrumarea și purtarea de grijă a papei Radului sin (fiul) papei Radu Tempea*”. Astfel se naște impresionantul paraclis de nord, prin strădania protopopului cronicar Radu Tempea II, dar și în baza daniei domniței Ancuța, fiica voievodului Constantin Brâncoveanu (al cărei mormânt a fost depistat de curând în paraclisul de sud, ea locuind și murind la Brașov în 1730). Purtând hramul Bunei Vestiri, noul paraclis a fost îmbrăcat în pictură murală între anii 1735-1738 de vestiții „zugravi” craioveni Hranite Grigore, Gheorghe, Ioan și Mihail, care reproduc între altele apocalipsul Sfântului Ioan, primul sobor de la Niceia din 325, tema Deisis și a Învierii, „roata lumii” (o scenă unică a rotirii pământului în jurul soarelui, rotație executată de sfinți), program iconografic surprinzător și apreciat de mari specialiști în domeniu.

Urmând exemplul protopopului Radu Tempea, urmașul său, protopopul Eustatie Grid (tatăl primului grămătic, Dimitrie Eustatievici Brașoveanu) construiește pentru echilibru arhitectonic cel de al doilea paraclis, spre sud, pe care îl definitivează la 1750, având ca hram „Înălțarea Domnului”, bucurându-se de sprijinul localnicilor, negustori

de vază, Radu Pricop cu soția Paraschiva și Hagi Pricup cu soția Anastasia. Valorosul paraclis impresionează, nu numai prin valorile picturale din secol XVIII, realizate de zugravii Ioan, Iancu, Constantin și Irimie, ci și prin tâmpla originală cu motive brâncovenești, restaurată după 1975 de Direcția Monumentelor Istorice.

Așa cum se prezintă astăzi biserica, este formată dintr-o navă rectangulară unită, cu absida circulară de la răsărit și cu pronaosul și tinda de la apus. Interiorul bisericii centrale este îmbrăcat cu pictura valorosului artist Costin Petrescu, executată în deceniul al cincilea al veacului XX, folosindu-se și de concursul elevilor săi de la Belle-Arte. Găsim aici pe peretele dinspre miază-noapte fresca intrării lui Mihai Viteazul în Brașov, întâmpinat la poarta cetății de protopopul Mihai, cunoscutul colaborator coresian. Pe peretele frontal găsim imaginea a patru voievozi ctitori și tablou alegoric al tipografiei coresiene, iar pe peretele de sud scena încoronării lui Ferdinand la Alba Iulia, pentru ca pe peretele dinspre răsărit să putem privi un moment festiv cu mitropolitul Andrei Șaguna, liceul și alaiul junilor. Portretul mitropolitului Andrei Șaguna și al mitropolitului Nicolae Bălan se găsesc și în interiorul bisericii pe peretele de sud, pentru ca pe cel de nord să aflăm imaginea regelui Mihai și a mamei sale Elenă realizată tot de Costin Petrescu în cadrul lucrărilor de restaurare dintre anii 1939-1946. Atunci s-a construit podișorul pentru cor, s-au realizat ușile de la intrare și stranele, sculptate de Moise Șchiopul din Rupea. Protosincelul Ieronim Balintoiu de la Mănăstirea Hodoș Bodrog realizează noul iconostas, condiții în care cel vechi este dăruit bisericii din Predeluț Bran.

Cea mai mare bogăție a bisericii a constituit-o slujitorii săi, preoți cărturari de prestigiu. Remarcabilă este hotărârea Consiliului parohial din 1716 înscris în catastiful bisericii: *„Preoți neînvățați și nevrednici și cari vor fi cu zvon rău să nu-i primească orășanii, că unii ca aceștia fac necinste și întristare sfintei case și norodului prin nechivernisirea și prostimea lor, ce să siliți și să căutați oameni înțelepți, cuvioși și vrednici din căți vor fi cu puțință, ca să poată cu învățături și în multe chipuri a lumina și sfânta biserică și norodul a-l învăța și a-l păstori, cătră folosul și spăsenia cea sufltească și trupească...”*

Stăpâniți de asemenea sentimente, slujitorii bisericii au plămădit în jurul acestui lăcaș de cult o bogată viață spirituală prin editare de cărți, traducere de cărți slave, grecești și latine, copierea manuscriselor, procurarea cărților de cultură, drept dovadă fiind bogatul tezaur de carte veche încă păstrat azi în arhiva istorică a bisericii.

Primul preot cunoscut la această biserică este Popa Costea (1474-1477), apreciat atât de Laiotă Basarab cel Bătrân *„că este omul nostru și ne-a slujit Domniei Mele multă vreme”*, cât și de vornicul Dragomir al lui Manea, care îl chema în Muntenia pentru a conduce viața bisericească de aici. Doar moartea survenită în acel an, l-a împiedicat s-o facă. În muzeul școlii se păstrează piatra de mormânt și un valoros manuscris al său, care dovedește și calitatea sa de copist.

Șirul preoților cărturari continuă cu popa Dobre (1541-1572) despre care cronica locală scria că *„este om învățat”*, fiind numit și *„logofăt la Cetate”* și sol al brașovenilor peste munți, la Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Nicolae Pătrașcu. Două manuscrise ale Molitfelnicului, care i-au aparținut, se mai păstrează și azi.

Literatura de specialitate confirmă faptul că prima mărturie privind scrierea unui document în limba română la anul 1495 aparține preotului Bratu din Șchei, folosit ca „scriitor la Cetatea Sibiului”.

Veacul al XVI-lea, care coincide cu biruința definitivă a scrisului în limba română, consemnează între cărturarii acestei biserici pe diaconul Oprea, autor al unui valoros Octoih în limba română, pentru ca numărul preoților cărturari să sporească în perioada de tipar a diaconului Coresi. În acest timp Popa Voicu (1572-1578) scrie „Învățăture morale din viețile sfinților” *„pentru învățătura fiecărui creștin...ca să fie fiecărui om și mic și mare spre folos sufletului și spre mântuire și spre cărmuire...”*. Contemporanul său, popa Iane (1575-1591) și el „scriitor la cetate”, colaborează cu protopopul Mihai (1578-1604) traducând „Cazania a II-a” (Evanghelia cu învățătură) pe care o editează în Șchei diaconul Coresi la 1581. Protopopul Iane îi datorăm și scrierea primului document brașovean în limba română din anul 1587. Cel mai valoros cărturar al timpului s-a dovedit protopopul Mihai (fiul popei Dobre) de la care ni s-a păstrat până astăzi o mulțime de cărți de înțelepciune și de cult, între care „Cartea folositoare de suflet” a lui Efrem Sirul, „Cuvântările” împăratului bizantin Ion Cantacuzino și „Leasvița” lui Ioan Scărarul, datând din veacul al XV-lea. Tot el procură mai multe manuscrise folosite de diaconul Coresi pentru editarea primelor cărți de circulație în limba română, între care un Liturghier, Sbornic, Octoih ș. a. În urma numeroaselor delegații (peste 40) la curtea domnilor de peste munți, reușește să picteze biserica cu ajutorul voievodului Petru Cercel și să clădească în piatră școala românească, a cărei

clădire se mai păstrează și azi. A fost apreciat de Iorga ca „omul lui Mihai Viteazul”, fiind cu adevărat colaborator al său pentru perioada ardeleană a popasului său.

Veacul al XVII-lea se deschide prin activitatea deosebită a fiilor protopopului Mihai, protopopul Constantin și mai ales a protopopului Vasile (1586-1659), autorul primei cronici cu subiect românesc (1629) și a primului Parimiar românesc. Pe altarul culturii i-a urmat dascălul Costea, care a încălzit sufletește poporul cu celebrele sale traduceri de literatură populară, între care amintim aici „Fiziologul”. „Floarea darurilor”, „Cosmografia”, „Legenda Sibilei”, „Istoria lui Esop” ș. a.

Veacul al XVIII-lea consemnează pentru început realizarea primului calendar-almanah în literatura romană, datorat dascălului Petcu Șoanu (1731) și activitatea unor mari familii de cărturari: Tempea, Hoban, Grid și Baran, care din tată în fiu au slujit ca preoți biserica și obștea prin valoroase opere. Menționăm între acestea prima gramatică românească (1757) scrisă de Dimitrie Eustatievici, fiul protopopului Eustatie Grid cu studii la Kiev și Berlin și primul director al școlilor naționale neunite din Transilvania. De asemenea, menționăm primul manual de filozofie datorat dascălului Barbu Hoban, a primului dicționar latin-roman scris de șcheianul Teodor Corbea. O celebră familie de preoți cărturari din Șchei era familia Tempea și fiecare membru al acestei familii (7 la număr) s-a remarcat prin lucrări de valoare. Menționăm între lucrările de referință „Istoria sfintei beseareci a Șcheailor Brașovului”, scrisă de Radu Tempea II, redând evenimentele dintre anii 1292-1643. O altă generație de preoți și protopopi este cea

a Dumeștilor, din seria cărora menționăm pe Radu Duma, mare traducător din limbile greacă, slavă și latină, a cărților de popularitate, ca „Livada duhovnicească”, „Piatra credinței” ș. a.

Veacul al XIX-lea culminează cu activitatea păstorească și cărturărească a protopopului Ioan Popazu, căruia îi datorăm deschiderea primului gimnaziu românesc brașovean, colegiul de azi „Andrei Șaguna”. Secolul următor este marcat de personalitatea protopopului Vasile Saftu, unul din marii eroi făptuitori ai actului Marii Uniri.

Această deosebit de sumară retrospectivă asupra istoriei bisericii și a slujitorilor săi, permite o înțelegere a prezenței în Șcheii Brașovului a unor valori de carte veche, care fac obiectul lucrării de față.